

УДК 930.161.2(091)(477)“1919-1924”

Кошова Наталія Миколаївна

науковий співробітник
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
natalia.koshova@gmail.com

Родіонова Олена Станіславівна

старший науковий співробітник
сектору нумізматики, фалеристики, медальєрики і боністики,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Koshova Natalia,

Research fellow,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

Rodionova Olena

Research associate,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**ДО ІСТОРІЇ ПЕЧАТКИ “ШТАБ 2-ОЇ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ВОЛИНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ ВІЙСЬК У. Н. Р.” (ІЗ ФОНДІВ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)**

**THE SEAL OF THE HEADQUARTERS OF THE SECOND VOLHYNIAN DIVISION OF THE ACTIVE ARMY OF THE
UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC (FROM THE NMUH COLLECTION)**

Анотація:

Мета статті полягає в описі печатки штабу 2-ої Стрілецької Волинської дивізії Армії УНР. Показано місце 2-ої Стрілецької Волинської дивізії у боротьбі за становлення державності України в 1919–1920 рр. та продовження її діяльності за повернення здобутків самостійності в таборах інтернованих на території Польщі.

Ключові слова: УНР, Дієва Армія УНР, сфрагістика, печатка штабу, Друга Волинська дивізія Армії УНР, Спілка українських інвалідів, інтерновані воїни, Національний музей історії України.

Summary

The aim of the article is to describe the seal of the headquarters of the Second Volhynian division of the UPR’s army. The authors demonstrate the role of the division in the struggle for the establishment of Ukrainian statehood in 1919–1920 and its activities on the restoration of independence in internment camps on the territory of Poland.

Key words: UPR, active army of UPR, sphragistics, headquarters seal, Second Volhynian division, Ukrainian invalids society, interned fighters, National Museum of Ukrainian History.

У статті використані документи із Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), а також праці істориків А. Руккаса, Я. Тинченка, М. Ковальчука, Ю. Терещенка, І. Срібняка О. Шатайла та ін., які вивчали історію УНР, Армії УНР, життя інтернованих українських вояків на території Польщі.

Печатка “Штаб 2-ої Стрілецької Волинської дивізії військ У. Н. Р.” надійшла до фондів Національного музею історії України від Міністерства закордонних справ України (лист заступника директора Департаменту культурного та гуманітарного співробітництва О. Б. Мазниченка № 203, 36-838-1658 від 16.08.2005 р.). Україні цю печатку передали через МЗС України представники Об’єднання військових інвалідів Республіки Польща.

Кругла печатка (d – 34,7 мм, h – 6,5 мм) виготовлена з жовтого металу в техніці різьблення. Посередині

печатки в колі зображено державний герб УНР – тризуб, біля кожного зубця якого по дузі справа наліво розташовані літери “У / Н / Р”. Навколо розміщено круговий напис: “Штаб 2-ої Стрілецької Волинської дивізії військ У. Н. Р.”. До печатки прикріплена гумова ручка чорного кольору (h – 29,5 мм), на якій зверху нанесено круговий напис у два рядки “GM 24 400 621 / 41 721 MA > EPDM < 32”. Печатка трохи потерта, подряпана (Рис. 1).

Припускаємо, що означену печатку було виготовлено в червні 1920 р., після створення 29 травня цього ж року частини Дієвої Армії УНР – 2-ої Стрілецької Волинської дивізії, яка в 1919–1920 рр. брала активну участь у боротьбі за становлення державності України. В першій пол. 1920-х рр. після поразки визвольних змагань уцілілі частини українського війська, зокрема підрозділи 2-ої Стрілецької Волинської дивізії, перебували в таборах інтернованих.

Означена печатка належить до одного з періодів існування цієї дивізії, яка змінювала назву й була створена задовго до виготовлення згаданої печатки.

Офіційно створена 24.11.1918 р., Армія УНР до осені 1920 р. пройшла складні етапи свого становлення. Від поч. 1919 р. до осені 1919 р. під час боїв з російськими більшовиками й білогвардійцями виникала необхідність зміни структури Армії. Головний отаман С. Петлюра спільно з Військовим міністерством і Генеральним штабом реорганізували Армію та проводили мобілізацію. Прискорено створювалися піші дивізії, полки, кінні та гарматні частини, зменшувалася кількість штабів. За цей період у Армії УНР склалася структура “група / корпус – дивізія – полк”¹.

Влітку 1919 р. під час реорганізації Армії її частини й загони було об’єднано в 11 стрілецьких дивізій, що стали основою сухопутних військ². Кожна дивізія складалася із 3 полків піхоти, гарматної бригади, кінного полку, технічного куреня і підрозділів, які діяли в тилу, у т. зв. запіллі. Із 2–3 дивізій сформували корпуси (Запорізький і Січових Стрільців) та групи (Волинську, Київську і Південно-Східну). Найбільшим був корпус Січових Стрільців – 10 800 вояків, а Волинська група налічувала бл. 4 тис. багнетів. Внаслідок боїв чисельність Армії зменшилася. Наприкінці липня 1919 р. сухопутні війська Армії УНР мали бл. 14 тис. старшин і козаків у бойовому строю, 350 кулеметів і 120 гармат³. У кін. 1919 р. після збройного зіткнення з військами більшовицької Росії та Добровольчої армії генерала Денікіна УНР зазнала військової і політичної поразки, втративши Правобережну Україну, захоплену денікінцями, район Житомира й Бердичева, який утримували червоні, та південно-західну частину Поділля, зайняту польськими військами⁴.

Волинська група була важливим підрозділом сухопутних військ. Її командиром від 29.09.1919 р. став полковник О. Загородський⁵, призначений тоді, коли із серпня 1919 р. розпочалися напружені бої між збройними силами УНР та Української Галицької Армії, з одного боку, і військами більшовицької Росії та Добровольчої армії генерала Денікіна – з другого. В листопаді 1919 р. чисельність бійців становила бл. 5 тис. осіб⁶. Волинська група у боях із денікінською армією зазнала втрат і стала небоєздатною.

В кін. осені 1919 р. в Армії УНР розпочалася епідемія тифу, що призвела до зменшення чисельності військ. Крім того, країни Антанти запровадили проти України економічну блокаду, забороняючи ввезення не лише зброї, а й ліків та медичного обладнання. Становище Армії УНР ускладнилося настільки, що на поч. грудня польські війська без опору захопили територію, яку ще контролювали війська УНР⁷. Зазнавши поразки й опинившись у “трикутнику смерті”, Армія УНР 26.11.1919 р. знову була реорганізована. Зокрема, дивізії Волинської групи перетворили на полки: 1-шу Північну дивізію – на 1-й збірний піший полк, 2-гу дивізію “Запорізька Січ” – на 2-й, 4-ту Сірожупанну дивізію – на 4-й. Вся артилерія вмістилася в одну гарматну бригаду. Лише кіннота Волинської групи – 2-й Переяславський полк та окремий дивізіон – залишилися у попередніх обсягах⁸.

Усі частини Волинської групи увійшли до Волинської збірної дивізії і 6.12.1919 р. вирушили у Перший

1 Пінак Є, Чмир М. Військо Української революції 1917–1921 років. – Харків, 2017. – С. 93.

2 Руккас А. “Разом з польським військом”: Армія Української Народної Республіки 1920 р. – Ніжин, 2013. – С. 170.

3 Ткачук П. Проблема формування сухопутних військ за доби директорії УНР / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/34651-Problema_formuvannja_sukhoputn/1.html (дата звернення 10.07.2018). – Назва з екрана.

4 Руккас А. Польсько-український військовий союз і війна проти Радянської Росії в 1920 р. / На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років. – Харків, 2016. – С. 223.

5 Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К., 2006. – С. 127.

6 Пінак Є., Чмир М. Вказ. праця. – С. 173.

7 Терещенко Ю., Срібняк І. Історія України від найдавніших часів до утвердження незалежної держави. – К., 2003. – С. 69.

8 Руккас А. Вказ. праця. – С. 174.

зимовий похід. Згодом було розформовано 2-й і 1-й піші полки. Останній увійшов до складу 4-го полку. Кінноту Волинської групи реорганізували в січні 1920 р.: вона складалася з кінного полку ім. Івана Мазепи та 2-го кінного полку ім. М. Залізняка⁹.

За два дні до Першого зимового походу С. Петлюра скликав у Новій Чорторії Військову нараду, на якій було вирішено припинити регулярні військові дії і натомість продовжувати партизанську боротьбу в заплілі більшовиків та денікінців¹⁰.

Спогади про перебіг подій та маршрути руху дивізій під час Першого зимового походу залишив командувач Дієвою Армією УНР генерал М. Омелянович-Павленко¹¹. Його заступник Ю. Тютюнник описав Зимовий похід 1919–1920 рр. в однойменній книжці: “Минає час, й учасники боротьби забувають факти. А великий і неоцінний, кров’ю найкращих синів народу куплений досвід, може бути втрачений для загалу нації. Досвід боротьби є найдорожчим національним скарбом, і мусимо його передати в цілості молодшим поколінням, що мають нас заступити в будучих етапах боротьби”¹².

Волинська збірна дивізія брала участь у боях із білогвардійцями та більшовиками за Тальне, Смілу, Канів, Черкаси, Золотоношу, Умань, Єлисаветград, Корсунь, Черкаси, Ананьїв. Похід завершився доленосним боєм за Вознесенськ.

Перший Зимовий похід (6.12.1919 – 6.05.1920) відіграв значну роль у боротьбі за українську національну державу і став однією з героїчних сторінок у історії Дієвої Армії УНР. За час походу армія пройшла 2,5 тис. км (16,5 км щоденно), успішно провела понад 50 боїв, здобула низку міст і містечок по обидва боки Дніпра, захопила значні трофеї та полонених.

У кінці п’ятимісячного походу Дієва Армія УНР мала у своєму розпорядженні Запорізьку, Волинську і Київську збірні стрілецькі дивізії, Галицьку кінну бригаду та 3-й окремий кінний полк. Також до складу дивізії наприкінці походу, 6 травня, було включено 1-й Чорноморський піший полк¹³.

На той час українське військо налічувало 479 старшин та 3 840 козаків, було споряджене 81 кулеметом та 12 гарматами.

Навесні 1920 р. сухопутні війська Дієвої Армії УНР, що перебували на території, контрольованій Польщею, були учергове реорганізовані після укладення військової конвенції з Начальником Речі Посполитої Ю. Пілсудським. Крім того, була проведена мобілізація, і армію доукомплектували козаками. У квітні–листопаді 1920 р. було 6 стрілецьких та Окрема Кінна дивізії¹⁴.

Незадовго до завершення Першого Зимового походу, 25 квітня дві українські стрілецькі дивізії взяли участь у польському наступі проти більшовицьких військ. Ці дві дивізії організували з українських полонених, які перебували в таборах Польщі та Німеччини¹⁵.

Волинська дивізія 6.05.1920 р. одержала наказ продовжувати наступ. О. Загородський просив командування Армії хоч на деякий час відвести дивізію в резерв і дати можливість бійцям перепочити.

29.05.1920 р. було запроваджено єдину нумерацію для всіх стрілецьких дивізій. Запорізькій присвоїли 1-й номер, Волинській – 2-й, Київській – 4-й, Херсонській – 5-й. Дивізію полковника О. Удовиченка, підвищеного у званні до генерала, перейменували на 3-ю, з наданням почесної назви “Залізна”. 6-та дивізія зберегла свій номер¹⁶.

Командирами піших дивізій було призначено генералів О. Удовиченка, О. Загородського, Ю. Тютюнника, М. Безручка, А. Гулого-Гуленка і полковника А. Долуда. Окремою Кінною дивізією командував генерал І. Омелянович-Павленко¹⁷. Цього ж дня змінився склад 2-ї стрілецької Волинської дивізії: 4-та стрілецька бригада Сірожупанників, 5-та Чорноморська стрілецька бригада, 2-й кінний полк ім. гетьмана І. Мазепи,

9 Там само. – С. 215.

10 Терещенко Ю., Срібняк І. – Вказ. праця. – С. 69.

11 Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання. – К., 2007. – С. 398–406.

12 Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–1920 рр. Спомини. – Львів, 2004. – С. 71–192.

13 Руккас А. Вказ. праця. – С. 174.

14 Пінак Є., Чмир М. Вказ. праця. – С. 191.

15 Колянчук О. Симон Петлюра і українсько-польські відносини – армія УНР у польських таборах (1920–1924 рр.) // Інф. бюлетень Української Бібліотеки ім. Петлюри в Парижі. – 1999. – Ч. 62 / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.national.org.ua/library/armija_unr.html (дата звернення 10.07.2018). – Назва з екрана.

16 Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії УНР (1917–1921). – Кн. 2. – К., 2011. – С. 143.

17 Ткачук П. Проблема формування сухопутних військ за доби директорії УНР...

технічна сотня. 6-та стрілецька бригада та 2-га Волинська гарматна бригада формувалися. Завдяки мобілізації в Ямпільському повіті дивізія поповнилася 926 вояками і налічувала 1 291 особу, 525 коней, 86 возів, 473 гвинтівки, 199 шабель, 39 кулеметів і 2 легкі польові гармати¹⁸.

Командиром 2-ї Волинської стрілецької дивізії залишався О. Загородський, якого з 1 травня наказом № 7 Головної Команди Армії УНР було підвищено до генерал-хорунжого та який упродовж короткого часу виконував обов'язки заступника головнокомандувача Армії УНР. Помічниками командира були полковник Н. Никонів (до 27.11.1920) та генерал-хорунжий В. Галкін (із 3 вересня 1920 р. до кінця війни)¹⁹.

Штаб 2-ї Волинської стрілецької дивізії складався з таких відділів: організаційного, інспекторського, мобілізаційного, розвідувального, оперативного, господарського, зв'язку, технічного, польової варти, судового, ветеринарного, культурно-освітнього, немуштрового та ін. Начальниками штабу дивізії були сотник О. Волосевич – до 19.09.1920 р., та генерал-хорунжий Є. Гамченко – з 19.09.1920 р. до кінця війни. Комендантом штабу 2-ї Волинської дивізії в 1920–1921 рр. був підполковник Армії УНР Д. Задорожний.²⁰ Штаб забезпечував роботу всіх підрозділів дивізії. В ЦДАВО України зберігаються документи, які висвітлюють різноманітну діяльність штабу: виконання вказівок та наказів командира, бойове та матеріальне забезпечення дивізії, організацію розвідки, охорону дивізії, постачання тощо.

Влітку 1920 р. війська Дієвої Армії УНР, зокрема 2-а Волинська стрілецька дивізія, підпорядковувалися оперативному штабові 6-ї польської армії²¹. Війська Армії УНР діяли на південному крилі фронту. Їхня чисельність збільшилася до 20 тис. осіб, але фізичний стан та матеріальне забезпечення війська були незадовільними. Вояки потребували відпочинку, а армія – поповнення зброєю. Наприкінці травня та на поч. червня в Ямпільському повіті було проведено мобілізацію.

12.06.1920 р. 2-у Волинську стрілецьку дивізію з інспекцією відвідав старшина Генерального штабу, сотник В. Чабанівський. У доповідній записці на ім'я Головного отамана С. Петлюри він зазначив, що "... дивізія складається переважно з кінноти, піхоти мало. Помітний гарний муштровий вишкіл"²². Але через втрати внаслідок постійних боїв із більшовицькою армією тут необхідно було проводити чергову мобілізацію. При дивізії діяв мобілізаційний комітет. Наприкін. червня О. Загородський та начальник штабу дивізії сотник О. Волосевич підписали наказ про мобілізацію. Проте матеріальне забезпечення залишалося незадовільним. У телефонограмі командарму від 26.08.1920 р. О. Загородський писав: "Дивізія отримала 100 пар чобіт, 200 пар черевиків і 500 пар обмоток, у такій кількості взуття багато з людей цілком босі"²³.

Оскільки не вистачало зброї, під час бою використовували всі можливі засоби. Із наказу 2-ї Волинської стрілецької дивізії УНР від 27.06.1920 р.: "Перед кінною атакою противника зайняти оборону, протягнути колючий дріт, а як такого немає, то гладкий дріт на найбільш вразливих ділянках <...> це може на деякий час спричинити безладдя в рядах атакуючої кінноти, чим наша піхота і повинна буде користуватися, аби своїм вогнем нанести ворогові великі втрати. Підписи: Командуючий дивізією отаман Загородський / Начальник штабу Волосевич"²⁴.

Восени 1920 р. 6 стрілецьких, кулеметна та Окрема кінна дивізії Армії УНР були зведені у 3 групи. Однією з них, середньою, керував О. Загородський. Наприкін. війни 1920 р. він очолював резерв армії та був заступником командуючого українськими військами генерала М. Омеляновича-Павленка.

В жовтні 1920 р. в Летичівському повіті Волинська дивізія, що перебувала в резерві, провела ще одну мобілізацію, поповнившись 1 538 новобранцями. Але укладений 12.10.1920 р. без узгодження з УНР мирний договір між Польщею і РСФРР змінив ситуацію на фронті. І хоча Армія УНР ще понад місяць продовжувала боротьбу з ворогом, розв'язка наближалася – з огляду на те, що союзник залишив українське військо сам на сам з агресивною і чисельно більшою армією більшовиків.

Після героїчних боїв 2-й Волинській стрілецькій дивізії, як і всій Дієвій Армії УНР, 21.11.1920 р. довелося перейти Збруч. І хоча на західному березі цієї річки простягалися етнічні українські землі, там діяла польська

18 Руккас А. Вказ. праця. – С. 174.

19 Тинченко Я. Вказ. праця. – Кн. 2. – С. 96–97.

20 Там само. – С. 84–85, 100–101, 169.

21 Руккас А. Вказ. праця. – С. 253.

22 Там само. – С. 174.

23 Шатайло О. Спадкоємці козацької слави. Біографії Генералів Армії Української Народної Республіки – уродженців Черкащини. – Дрогобич, 2009. – С. 111.

24 Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). – Ф. 2 282. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 20.

адміністрація, яка інтернувала понад 15 тис. українських вояків. За умовами польсько-українського договору, Армія УНР склала зброю, віддала коней та все військове майно²⁵.

Попри це Армія УНР до 1924 р. зберігала свою організаційну структуру та особовий склад, який опинився в таборах для інтернованих. Вояки 2-ої Волинської стрілецької дивізії, які перейшли на західний берег Збруча, були зведені в одну збірну стрілецьку бригаду, а артилерія – у 2 гарматні батареї.

В ЦДАВО України вдалося розшукати документ, що стосується перших тижнів перебування 2-ї Волинської стрілецької дивізії в таборах для інтернованих. Це “Наказ ч. 82 По муштровій частині 6 грудня 1920 р. с. Баркі-Великі”. В ньому йдеться про першу річницю початку Першого Зимового походу. Наводимо цей документ (правопис збережено): “Сьогодні великий день в життю нашому і життю всякого свідомого громадянина України. Рік тому назад, після неудачної військової Компанії, коли приходилось здаватись на милость переможця, себ-то 6-го грудня 1919 р. Старшини Волинської групи в кількості до 300 чоловік, зібравшись на загальну нараду в с. Борушківцях на Волині порішили іти в запілля ворога і до кінця боронити нашу бідну, змучену ворогом – Неньку Україну. Ви Волинці доказали, що Ви дійсно є кращі люди по розуму, тілу і ділу, бо завжди бились з великою переважною кількістю ворога і майже завжди успішно. Ви зробили все, що від вас належало, але ж в судьбі і в історії всякого народу є різні фази розвитку його сили і мощи... Ви найдете сили у собі перенести це горе... Ви незтратили віри в краще майбутнє. Лютий ворог наш незможе побідити нашого міцного духа, в цім наша сила і погибель ворога ні обеззброєння ні рамки інтернації Нашого духу не зломлять і не пошатнуть нашої віри в святе діло визволення Українського народу від московського наїзника. (підпис) Командір Кінного імені Гетьмана Івана Мазепи підполковник Недзвидський...”²⁶. Я. Тинченко наводить інше написання прізвища цього командира – Недзвецький²⁷.

Чисельність інтернованих вояків Армії УНР у польських таборах зростала: на січень 1921 р. їх налічувалося 17 464 осіб, а до кін. 1921 р. – майже 30 тис. осіб²⁸. Станом на 20.04.1921 р. кількість вояків 2-ї Волинської стрілецької дивізії, які перебували в таборі для інтернованих у м. Каліші, становила 1 575 осіб. Сама дивізія проіснувала до 1924 р., коли внаслідок ліквідації таборів для інтернованих та демобілізації Армії УНР її остаточно розформували²⁹.

Командир 2-ї Волинської стрілецької дивізії О. Загородський, що мешкав у таборі в Каліші, одночасно був комендантом і цього табору, і Вадовицького, де опікувався інтернованими українськими вояками. Обов'язки коменданта таборів він виконував до лютого 1921 р.³⁰

Становище інтернованих українських вояків у таборах було невтішне. Можливо, справді найнагальнішою справою тоді було нагородження “Залізним хрестом” – єдиним бойовим орденом Армії УНР, який тоді називався відзнакою (повна назва: “Залізний хрест за зимовий похід і бої з 6 грудня 1919 року по 6 травня 1920 року”), трохи занепалих духом учасників Зимового походу, які проявили мужність у боротьбі за здобуття державності України. Нагородження відбувалися від кін. лютого до березня 1921 р. то в одному таборі (чи його секторі), то в другому³¹

Інтернована Армія УНР вважала своє перебування у Польщі тимчасовим і готувалася до подальшої боротьби за незалежну Україну. Про це свідчить проведення військової наради в Каліші, присвяченої організації повстання в Україні. З Варшави приїхав проводити нараду Головний Отаман С. Петлюра. Одним із її учасників був командир 2-ї Волинської стрілецької дивізії О. Загородський.

В ЦДАВО України вдалося розшукати ще один важливий документ, який свідчить про плани повстання проти більшовиків на окупованих українських землях та про формування загонів добровольців. На машинописному аркуші вгорі міститься напис олівцем “таємно”. Правопис документа збережено: “Комадір 2-ої Волинської стрілецької дивізії. 14 квітня 1921 р. ч. 949 Табор ч. 10 м. Каліш. Генерал-хорунжому Тютюннику. В додаток до відношення мого від 6 цього квітня під ч. 883 з зазначенням Старшин, котрі можуть бути послані на повстання відношення це направлено Вам з генерал-хорунжим [В.] Галкіним. Повідомляю, що крім старшин

25 Кошова Н. Діяльність генерал-полковника Армії УНР О. Загородського в еміграційний період // Науковий вісник НМІУ. – Випуск 2. – К., 2017. – С. 351–357 / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/article/download/157/140/ (дата звернення 10.07.2018). – Назва з екрана.

26 ЦДАВО України. – Ф. 2 282. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 59, 59 зв.

27 Тинченко Я. Вказ. праця. – Кн. 1. – С. 296.

28 Кошова Н. Вказ. праця.

29 Руккас А. Вказ. праця. – С. 175.

30 Кошова Н. Вказ. праця.

31 Там само.

зазначених в цьому відношенні також може бути командирований на повстання і старшина дорученої мені дивізії сотник Боганівський В'ячеслав в район Житомир – Радомисль, як людина цілком певна і здібна в даному ділі [може] принести значну користь. Підпис: Генерал-хорунжий О. Загородський / Помічник начальника штабу – / Сотник"³². Підпис сотника нерозбірливий.

Повстання проти більшовиків на окупованих українських землях у жовтні–листопаді 1921 р. відоме як Другий Зимовий похід Армії УНР. На жаль, ця воєнна кампанія Армії УНР зазнала поразки і стала останньою спробою повернути владу і території.

Під час Другого Зимового походу О. Загородський залишався в таборах, де перебувало багато інвалідів, позбавлених у чужій державі своїх прав. Це змусило українських військових інвалідів самоорганізовуватися. Один із самоврядних осередків, Спілку Військових інвалідів, було засновано в таборі в Каліші при 2-й Волинській дивізії. В червні 1921 р. генерал-хорунжий О. Загородський очолив Українську спілку інвалідів Армії УНР, яку зробив членом міжнародної організації інвалідів С. А. М. А. К. Від останньої надходила допомога українським воякам-інвалідам, вдовам і сиротам. Спілка відкривала будинки інвалідів, притулки для сиріт, інтернати.

В таборах існувала система навчання для вояків. Завдяки кропіткій праці О. Загородського та підтримці американської благодійної організації YMCA в серпні 1921 р. при Волинській дивізії почали діяти технічні курси: за 5 місяців навчання початкові технічні знання отримали 80 старшин. Пізніше ці курси було реорганізовано у Військову Електротехнічну школу Армії УНР, яка готувала фахівців для роботи в штабах та інших установах армії.

У Калішському та Вадовицькому таборах О. Загородський організував курси штабних старшин, для яких спеціально створена комісія переклала українською мовою понад 30 військових посібників із французької та німецької мов.

Фахові навички та знання українські вояки здобували на курсах: іноземних мов (німецької, французької, англійської), бухгалтерських, агрономічних, кооперативних. У таборах діяли майстерні, де можна було опанувати професії кравця, шевця, столяра.

О. Загородський ініціював заснування в 1921 р. Калішської таборової гімназії ім. Т. Шевченка, де учні різного віку одержували загальноосвітні знання. Діяльність цього закладу відіграла важливу роль у подоланні неграмотності та малописьменності, а також в українізації російськомовних козаків та старшин. Також О. Загородський став опікуном "Школи українського танцю" відомого відроджувача національних танців В. Авраменка.

Крім того, О. Загородський сприяв створенню в Калішському таборі курсів військових священиків (капеланів), що почали діяти влітку 1921 р. і керівником яких став Митрофорний протоієрей, генерал-хорунжий Армії УНР П. Пащевський, учасник Першого Зимового походу.

Для інформування вояків про таборові події при 2-ї Волинській стрілецькій дивізії випускався щотижневий рукописний літературно-інформаційний журнал "Око". У номері за 19.06.1921 р. відзначалося: "...Боротьба за визволення нашої Батьківщини забрала в нас багато жертв... Пам'ять про загинувших наших товаришів вимагає від нас, щоби ми положили всіх зусиль, усунули поміж себе всі політичні сварки та роздори, щоби кинули ділитися на непримиримо ворожі політичні табори, партії, а щоби всі сили і помисли направили на те, щоби досягти той великий ідеал, за який вони положили своє життя"³³.

Хоч О. Загородський дбав про інтернованих вояків, проте деякі з них піддалися агітації більшовицьких емісарів. Двічі, у березні та жовтні 1922 р., оголошувалися більшовицькі амністії. 9.10.1922 р. в таборах Каліша і Щипіорно більшовицька комісія з'ясувала в кожного з інтернованих вояків, чи не бажає він повернутися в Україну: до від'їзду зголосилися 140 козаків і 2 старшин. Про це О. Загородський склав рапорт Головному Отаману С. Петлюрі³⁴.

Оскільки командир 2-ї Волинської стрілецької дивізії був впливовим лідером, радянський режим прагнув знищити О. Загородського, зокрема 30.10.1921 р. голова Раднаркому УСРР Х. Раковський вимагав від польського уряду видати його, але безрезультатно.

Польська влада ліквідувала табори інтернованих у 1924 р., а їхні мешканці одержали статус політичних емігрантів. Калішський табір, комендантом якого був командир 2-ї Волинської стрілецької дивізії, став Українською станицею. О. Загородський, вже як заступник голови станиці, продовжував опікуватися півторатисячною громадою, більшість якої становили вояки Армії УНР. Це була своєрідна українська автономія.

32 ЦДАВО України. – Ф. 2 297. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 274.

33 ЦДАВО України. – Ф. 2 282. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 13.

34 ЦДАВО України. – Ф. 1 075. – Оп. 2. – Спр. 824. – Арк. 137.

Пізніше О. Загородський підписав акт купівлі цвинтаря в Щипіорному, щоб могили бл. 7 тис. українських солдатів не були розпорошені. На цьому військовому цвинтарі облаштували український некрополь із пам'ятником. Серед тих, хто помер на польській землі, були і вояки 2-ї Волинської стрілецької дивізії³⁵.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння / Михайло Ковальчук. – Київ: Темпора, 2006. – 576 с.
2. Колянчук О. Симон Петлюра і українсько-польські відносини – армія УНР у польських таборах (1920–1924 рр.) // Інф. бюлетень Української Бібліотеки ім. Петлюри в Парижі. 1999, ч. 62 [Електронний ресурс]: Українська спілка. – Режим доступу: http://www.national.org.ua/library/armija_unr.html (дата звернення: 13.05.2018). – Назва з екрана.
3. Кошова Н. Діяльність генерал-полковника Армії УНР О. Загородського в еміграційний період / Наталія Кошова // Науковий вісник Національного музею історії України. Зб. наук. пр. Випуск 2 / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Київ: Левада, 2017. – С. 351–357 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/article/download/157/140/ (дата звернення: 13.05.2018). – Назва з екрана.
4. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / М. Омелянович-Павленко / Упоряд.: М. Ковальчук. – Київ: Темпора, 2007. – 608 с.
5. Пінак Є., Чмир М. Військо Української революції 1917–1921 років / Під заг. ред. К. Галушка. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 432 с.
6. Руккас А. О. Польсько-український військовий союз і війна проти Радянської Росії в 1920 р. / На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / Авт. кол.: А. Руккас, М. Ковальчук, А. Папакін, В. Лободаєв. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – С. 223–267 (Історія без цензури).
7. Руккас А. О. "Разом з польським військом": Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, униформа) / А. Руккас. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – 480 с.
8. Терещенко Ю. І., Срібняк І. В. Історія України від найдавніших часів до утвердження незалежної держави / Ю. Терещенко, І. Срібняк; Київський нац. лінгвістич. ун-т. – Київ: Генеза, 2003. – 160 с.
9. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії УНР (1917–1921). У 2 кн. Книга 2 / Я. Тинченко. – Київ, Темпора, 2011. – 424 с.
10. Ткачук П. П. Проблема формування сухопутних військ за доби директорії УНР / [Електронний ресурс]: vuzlib.com.ua – Режим доступу: http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/34651- Problema_formuvannja_sukhoputn/1.html (дата звернення: 13.05.2018). – Назва з екрана.
11. Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–1920 рр. Спомини / Ю. Тютюнник. – Львів: Універсум, 2004. – 192 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2 282. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 20.
13. ЦДАВО України. – Ф. 2 282. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 59.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2 297. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 274.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2 282. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 13.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1 075. – Оп. 2. – Спр. 824. – Арк. 137.
17. Шатайло О. Спадкоємці козацької слави. Біографії Генералів Армії Української Народної Республіки – уродженців Черкащини / О. Шатайло. – Дрогобич: Відродження, 2009. – 194 с.

REFERENCES

1. Kovalchuk M. Nevidoma viina 1919 roku: ukrainsko-bilohvardiiske zbroine protystoiannia / Mykhailo Kovalchuk. – Kyiv: Tempora, 2006. – 576 s.
2. Koliianchuk O. Symon Petliura i ukrainsko-polski vidnosyny – armii UNR u polskykh taborakh (1920–1924 rr.) // Inf. biuleten Ukrainkoï Biblioteki im. Petliury v Paryzhi. 1999, ch. 62 [Elektronnyi resurs]: Ukrainaska spilka. – Rezhym dostupu: http://www.national.org.ua/library/armija_unr.html (data zvernennia: 13.05.2018). – Nazva z ekrana.
3. Koshova N. Diialnist heneral-polkovnyka Armii UNR O. Zahrodskohoho v emihratsiinyi period / Nataliia Koshova // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Zb. nauk. pr. Vypusk 2 / Vidp. red. B. K. Patryliak. – Kyiv: Levada, 2017. – С. 351–357 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/article/download/157/140 (data zvernennia: 13.05.2018). – Nazva z ekrana.

35 Кошова Н. Вказ. праця.

4. *Omelianovych-Pavlenko M.* Spohady komandarma (1917–1920): Dokumentalno-khudozhnie vydannia / M. Omelianovych-Pavlenko / Uporiad.: M. Kovalchuk. – Kyiv: Tempora, 2007. – 608 s.

5. *Pinak Ye., Chmyr M.* Viisko Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv / Pid zah. red. K. Halushka. – Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2017. – 432 s.

6. *Rukkas A. O.* Polsko-ukrainskyi viiskovyi soiuz i viina proty Radianskoi Rosii v 1920 r. / Na bii za voliu. Peremoha cherez porazky. Ukraina u viinakh i revoliutsiiakh 1914–1921 rokiv / Avt. kol.: A. Rukkas, M. Kovalchuk, A. Papakin, V. Lobodaiev. – Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2016. – S. 223–267 (Istoriia bez tsenzury).

7. *Rukkas A. O.* "Razom z polskym viiskom": Armiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliki 1920 r. (struktura, orhanizatsiia, chyselnist, unyforma) / A. Rukkas. – Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M., 2013. – 480 s.

8. *Tereshchenko Yu. I., Sribniak I. V.* Istoriia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do utverdzhennia nezalezhnoi derzhavy / Yu. Tereshchenko, I. Sribniak; Kyivskyi nats. lnhvystych. un-t. – Kyiv: Heneza, 2003. – 160 s.

9. *Tynchenko Ya.* Ofiterskyi korpus Armii UNR (1917–1921). U 2 kn. Knyha 2 / Ya. Tynchenko. – Kyiv, Tempora, 2011. – 424 s.

10. *Tkachuk P. P.* Problema formuvannia sukhopotnykh viisk za doby dyrektorii UNR / [Elektronnyi resurs]: vuzlib.com.ua – Rezhym dostupu: http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/34651-Problema_formuvannja_sukhoputn/1.html (data zvernennia: 13.05.2018). – Nazva z ekrana.

11. *Tiutiunnyk Yu.* Revoliutsiina stykhiia. Zymovyi pokhid 1919–1920 rr. Spomyny / Yu. Tiutiunnyk. – Lviv: Universum, 2004. – 192 s.

12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). – F. 2 282. – Op. 1. – Spr. 9. – Ark. 20.

13. TsDAVO Ukrainy. – F. 2 282. – Op. 1. – Spr. 11. – Ark. 59.

14. TsDAVO Ukrainy. – F. 2 297. – Op. 1. – Spr. 1. – Ark. 274.

15. TsDAVO Ukrainy. – F. 2 282. – Op. 2. – Spr. 5. – Ark. 13.

16. TsDAVO Ukrainy. – F. 1 075. – Op. 2. – Spr. 824. – Ark. 137.

17. *Shatailo O.* Spadkoiemtsi kozatskoi slavy. Biografii Heneraliv Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliki – urodzhentsiv Cherkashchyny / O. Shatailo. – Drohobych: Vidrodzhennia, 2009. – 194 s.

Рис. 1